

## Környezet- és természetvédelmi attitűd-vizsgálat az általános iskolában

Az új óvodai, általános iskolai, valamint a középiskolai tanterv lehetővé teszi, hogy a környezeti nevelés eredményeként az ökológiai ismeretanyag, a környezet és természetvédelmi szokások köre egyre bővüljön. Az ismeretek mennyisége, a szokások kialakulása és megszilárdulása a tanulók életkorának előrehaladásával viselkedési formákká manifesztálódhat, és ezzel egyidejűleg megjelenhet a belátáson, a meggyőződésen alapuló cselekvés.

Az általános iskola befejezésére el kell érni, hogy a tanulóban kialakuljon az *ökonometrikus látásmód*, a helyes környezeti attitűd, amelyet a pozitív érzelmi beállítottság és az *ökológiai ismereteken* alapuló aktív cselekvőkészség jellemez.

A környezeti nevelésben *elsődlegesen fontos a tanulók attitűdjének megismerése*, a különböző motívumok és aktivitási szintek feltárása, a környezethez fűződő érzelmi viszonyok megismerése. Csak ennek ismeretében tervezhetjük meg helyesen a fejlesztés módszerét, módját és irányát.

### *A fogalmak tisztázása*

A megismerő tevékenységen és a cselekvésen belül tartalmi szempontból meg kell különböztetni a tevékenységformák rendkívül gazdag változatait aszerint, hogy az egyes tevékenységek mire irányulnak. A környezetnek rendkívül nagy szerepe van az irányulások létrejöttében, de nem határozzák meg kizárólagosan a cselekvés irányát. Ebben jelentős szerepe van a környezeti lehetőségek mellett a személyiség tulajdonságainak. Ez utóbbiak realizálódnak az ún. beállítódásban, az attitűdben. A beállítódásnak két egymástól lényegesen eltérő jelentése van. Az egyik értelmezésben a beállítódást a *tevékenységek objektív adatai határozzák meg elsősorban* (7). A másik értelmezés szerint a személyiség irányulását döntően a *pszichikai tulajdonságok határozzák meg*, és a tárgyi tényezők csak másodlagos szerepet töltenek be. Kissé bonyolultabban, de ugyanezt fejezi ki ALLPORT is. Szerinte, „... az attitűd tapasztalat révén szerveződött észbeli és idegi készenléti állapot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányában, amelyekre az attitűd vonatkozik” (1).

ALLPORT definíciója szerint az attitűdnek legalább hat aspektusa van: (1) mentális és idegi állapot (2) válaszolási készség, (3) szervezethez, (4) tapasztalaton keresztül alakul ki, (5) viszonylagosan állandó a visszahatás, (6) irányító és dinamikus hatást gyakorol a viselkedésre (7).

A modern amerikai iskola az attitűd hármas természetét hangsúlyozza. POPPER P. (11) véleménye szerint:

- a) megismerési (kognitív) tevékenység;
- b) érzelmi (affektív) oldal;
- c) reakció (konatív) készség.

Az általuk használt mérési skálák (a három oldal hangsúlyozása ellenére is) elsősorban a kognitív oldalt vizsgálják. Az általunk használt teszt (ZIPKO-KACSUR-PAPP-féle teszt) a három oldalt együtt próbálja mérni, figyelembe véve MARTIN

FISCHBEIN (3) azon megállapítását, hogy az ember viselkedésének kialakításához nem elég a pozitív értelmi és érzelmi beállítódásokat kialakítani, megfelelő követelményrendszerekkel a kívánatos viselkedést külön-külön ki kell dolgozni.

A környezet- és a természetvédelemmel kapcsolatos attitűdök megértését nagyban elősegíti DANIEL KATZ (6) munkássága. Szerinte az attitűdöknek négy jelentős funkciója van.

- a) Kiegészítési (behaviour) funkció (A meghatározott viselkedéshez jutalom vagy büntetés elkerülése fűződik).
- b) Én-védő funkció (Fő jelentősége a szorongás ill. a félelem csökkentésében van. Megfigyelhető, hogy az emberek nagy csoportja bizonyos állatfajok esetében negatív attitűdöket tanúsít (pl. a „pfúj”-komplexum érvényesülése). ZIPKO (14) megfigyelte, hogy ezek az „előítéletek” nemzedékeken keresztül szinte „öröklődnek” egyes családokban. DANIEL KATZ hangsúlyozza, hogy az én-védő funkcióval rendelkező attitűdök ellenállóak és stabilak.
- c) Értékkifejező funkció (Igen értékes, az attitűdök egyebek között kifejezik a személyiség pozitív értékrendszerét. Nagy szerepe van a funkció kialakulásában a közösség hatásának, támogatásának).
- d) Tudásfunkció. A helyes ökológiai szemlélet kialakításában döntőnek és meghatározónak tartom ezt a funkciót. Figyelembe kell venni azonban DANIEL KATZ azon megállapítását, hogy sok esetben az ember nem a valódi tudást, hanem a jelenségek megértését igényli. Ezért is kell egyebek között a rendszerszemléletű ökológiai ismeretanyag biztosítására törekedni, mert ennek a segítségével lehet csak a felnövekvő nemzedéknek eligazodni az „ezerarcú” természet bonyolult törvényei között.

A környezet és a természetvédelemmel kapcsolatos attitűdök kialakulásának és változásának megértéséhez közelebb visz POPPER PÉTER (11) tanulmánya. Aból az általános következtetésből kell kiindulni, hogy minden attitűd kialakulásában fontos szerepet tölt be az embernek az a törekvése, hogy igyekszik biztosítani gondolkodásának konzisztenciáját. (Következetesség, ellentmondásmentesség stb.). Ezért a személyiségben az attitűdök nem elszigetelten, hanem egységes összefüggő rendszerben alakulnak ki. Ha a kognitív tényezők, az affektív összetevők és a reakciókészség összhangban vannak egymással, akkor az attitűd stabil állapotban van. Az attitűdváltozás folyamata mindig valamilyen tényező megváltozásával kezdődik. Az instabillá vált szerkezet magával hozza a többi oldal változását is. (Pl. a tanuló új ismeretekhez jut, egy fajt illetően, amellyel szemben kialakult attitűdje van.) Megfigyeltem, hogy a tanulók egy része képes tartósan ellenállni a számára „inkonzisztens” ismereteknek oly módon, hogy vagy nem fogadja el, vagy megkérdőjelezi az ismeretforrás kompetenciáját. Kiemelten fontos a helyes attitűdök kialakításánál az emocionális hatás kiváltása. Ebben az esetben kisebb ellenállást tapasztaltam az attitűdváltozás során.

ROSENBERG (12) külön is felhívja a figyelmet arra, hogy az attitűdváltás folyamatában vigyázni kell arra, hogy a külső hatásnak (pedagógiai hatás) nem szabad túlságosan erősnek és nyílnak lenni, mert elnyomja az egyénben (tanulóban) azt a szubjektív érzést, hogy ti. lényegében ő változtatta meg az „előítélet”, ill. a cselekvés irányát.

Állandóan a vonzások és a taszítások hatása alatt élünk: a környezetünk egyes elemeit szeretjük, másikat pedig gyűlöljük. Számtalan olyan tárgy, növény- vagy állatfaj van, amely iránt közömbösek vagyunk (2). Az attitűdöknek *motivációs*

összetevői is vannak tehát, amelyek a tárgy (faj) védelmére, elutasítására (pusztítás), vagy közömbösségre indítanak. Valamely tárggyal, állat-, illetve növényfajjal kapcsolatos attitűdöt meghatároz ennek szerepe, funkciója a személy céljainak rendszerében. Megváltoztatása is a motiváción keresztül lehetséges (9).

A *motivum* (pszichológiai értelmezése szerint) „belső tényező”, amely a szervezet adott állapotának, valamint a környezeti feltételeknek megfelelő viselkedést kiválasztja, kiváltja és energizálja.

Hilgard felosztása szerint megkülönböztetjük: a túlélési motivumokat, (pl. éhség, szomjúság kielégítése), a szociális motivumokat, (pl. dominancia, támaszkérés, alávetettség, agresszió) és az érintegráló motivumokat (pl. önkifejtés, önmegvalósítás, teljesítményrendszer stb.) (10).

Témánk érdeklődési körébe a „szociális természetű magasrendű erkölcsi-társadalmi motivumok tartoznak”, amelyek a nevelés folyamatában épülnek be a személyekbe: azaz szubjektívalódnak. A motivumok a személyiségben hierarchikus rendszert alkotnak. A nevelési folyamatban végső soron arra törekszünk, hogy ebben az alá-fölrendeltségi szisztémában a társadalmi értelemben értékes motivumokat erősítsük meg, tegyük funkcióképesé. A személyiségvonás nem más, mint megerősített, generalizált motivum. A személyiségvonás határozza meg tulajdonképpen az egyén társadalmi aktivitását, szociális arculatát.

A személyiségvonás (RUBINSTEIN (13) meghatározása szerint: az ember azon lényeges tulajdonságai, amelyekből meghatározott logikával és belső következetességgel származik viselkedésének, tetteinek egy vonala, amely kizár egy másik, azzal összeegyeztethetetlen, ellentétes viselkedési irányt”.

A személyiség „szilárd” vonásai az ifjúkorban alakulnak ki, amely viszonylagos, mert a felnőtt korban is bizonyos változásokon mehet keresztül, tehát nem tekinthető változatlanak.

A személyiségnevelés tulajdonképpen olyan pedagógiai szituációk rendszerét jelent, melyben módja van a tanulóknak az értékesnek ítélt cselekvést megismerni és gyakorolni.

A személyiségnevelés legszorosabban az akarati neveléssel van kapcsolatban, olyannyira, hogy akarati nevelés nélkül személyiség nevelésről nem is beszélhetünk. Az akarati nevelésnek viszont az a célja, hogy célszerű és céltudatos döntésekre, valamint cselekvésre mozgósítson.

A környezetvédelmi tevékenység (cselekvés) megindulásáig, a motivumok megjelenésétől nagyjából három fő állomást lehet megkülönböztetni, KARDOS L. (5) munkája nyomán.

- a) A motivumból kiinduló késztetés először a gondolkodás folyamatait mozgósítja, amelyek megjelenítik annak a szituációnak a képét vagy gondolatát, amelyben a motivum kielégítést nyerhet.  
Ezt a képzeletbeli képet vagy gondolatot nevezzük célképzetnek, ill. céltudatnak. A cél képzelete vagy gondolata megszabja a cselekvés további előkészítését és az ahhoz vezető utat.
- b) A céltudathoz közvetlenül csatlakozhat annak a cselekvésnek a gondolata, amellyel a célhelyzetet elérjük.
- c) A célmegvalósító cselekvés gondolatát követheti a tényleges cselekvés.

A motivum megjelenésétől a cselekvésig vezető három állomásnak megfelelően a történésnek is három fő szakaszát lehet elhatárolni:

- a) az első: a motivum megjelenésétől a céltudat kialakulásáig,

- b) a második: a céltudat kialakulásától a célravezető és végrehajtó cselekvés elgondolásáig,  
 c) a harmadik: a cselekvés gondolatától a tényleges cselekvés megindulásáig tart.

Az attitűdök különböző feltételes reflexek beépülésével alakulnak ki.

Az egyéni fejlődés során tulajdonképpen minden emberben kiépül a dinamikus sztereotípiá rendszer és vele együtt a cselekvések bizonyos alapállománya. Ezekre épülnek rá (főleg a tanulás eredményeként) a magasabb fokú cselekvésegységek: a készségek és a képességek kialakítása, melyek hosszabb pedagógiai folyamat eredményei. Az „alkalmazóképes tudás” elsajátítása nem más, mint a tájékozottság, a jártasság és a készségszerzés dialektikus rendszerének folyamata.

Az automatizálódás fiziológiai alapja az, hogy a tevékenységek szabályozása az idegrendszer magasabb középpontjából az alsóbbakra tevődik át.

#### *Az alkalmazott attitűd-teszt struktúrája:*

A tanulók természetvédelmi attitűdjét ZIPKO (14, 15) tanulmányához készített teszt átalakításával és kiegészítésével vizsgáltam.

Az alkalmazott tesztrendszer nyitott, mert lehetővé teszi az eltérő vélemény vagy szituáció rögzítését. A teszt sor fogalomkörei a következők:

- A környezethez fűződő legfontosabb beállítódások, aktivitási szintek, motívumok;
- az ún. „pfúj-komplexum”;
- az állat és a növényvilághoz fűződő emóciók;
- a környezetet érintő intézkedésekre kiváltott tanulói reakciók;
- a környezet esztétikumának hatása a tanulókra.

#### *A környezet- és természetvédelmi attitűdöt mérő teszt*

(S. ZIPKO-KACSUR I.-PAPP J.-féle teszt)

Iskola ..... fiú .....  
 Osztály ..... lány .....

Utasítás!

Kedves Pajtás!

A fejléc kitöltése után olvasd el figyelmesen a kérdéseket! Annak a válasznak a számát karikázd be, amelyikkel a véleményed megegyezik. Ha az eltérő, akkor a „vagy” szó utáni pontozott vonal fölé írd le! Minden esetben csak egy válasz szerepelhet. Őszinte véleményed előre is köszönjük. Pontos, jó munkát kérünk!

1. Véleményem a természetről a következő:

1. barátom és megvédem, 2. sokszor az ember ellensége, 3. nincs különösebb érzésem a természettel kapcsolatban, 4. közömbös számomra, 5. nem szeretem a természetet, 6. vagy .....

2. Úttörő feladatnak tartod-e a környezet- és a természetvédelmet?

1. igen, 2. csak részben, 3. nem, 4. vagy .....

3. Rendszeresen véded-e a természetet?

1. igen, 2. csak alkalm szerűen, 3. nem, 4. vagy .....

4. Mi készítet a környezet- és a természetvédelemre?

1. az emberiség jövője, 2. a szocialista társadalom jövője, 3. hazánk jövője, 4. lakóhelyünk érdeke, 5. a természet szeretete, 6. társaim ösztönzése, 7. nevelőim akarata, 8. saját érdekem, 9. nem készítet semmi, 10. vagy .....

5. A környezetvédelmi munkában te  
 1. példamutatón tevékenykedsz? 2. társaid is serkented? 3. csak alkalmanként véded?  
 4. csak ha rád szólnak? 5. nem érdekel a környezet és a természetvédelem? 6. vagy?  
 .....
6. Vannak olyan gyerekek, akik rongálják a környezetüket. Mit teszel Te ilyen helyzetben?  
 1. próbálsz meggyőzni? 2. csak figyelmezteted? 3. szólsz a felnőtteknek? 4. ráhagyod? 5.  
 vagy? .....
7. Ha hirtelen siklót látnál magad előtt, mit tennél?  
 1. meglepődnél? 2. kiáltanál? 3. elszaladnál? 4. rosszul lennél? 5. érdekesnek találnád?  
 6. örülnél neki? 7. agyonütnéd? 8. közömbösen hagyna? 9. vagy? .....
8. A ragadozó emlősök:  
 1. lenyűgöznek? 2. félelmet keltenek? 3. általában nem bántanak, ha békén hagyják őket?  
 4. veszélyesek, és el kellene pusztítani? 5. fontosak az élővilág számára? 6. vagy? .....
9. A kis emlősök:  
 1. kedvesek és helyesek? 2. szagosak? 3. a házban gondot okoznak? 4. mulatságosak a  
 puha bundájuk miatt? 5. vagy? .....
10. Kedvenc állataid?  
 1. prémesek? 2. nagyok és erősek? 3. rovarok? 4. hosszúak és soványak? 5. piszkosak és  
 síkosak? 6. tollasak? 7. nem szereted az állatokat? 8. nem érzel irántuk semmit? 9. vagy?  
 .....
11. Ha mulatságból utánoznod kellene egy állatot, melyiket utánoznád?  
 1. kígyó, 2. majom, 3. oroszlán, 4. egér, 5. kutya, 6. bagoly, 7. nyúl, 8. béka, 9. egyiket  
 sem, 10. vagy? .....
12. Ha látnál egy úton fekvő házimacskát, amely megsérült, de még életben van, mit tennél?  
 1. segítséget hívnál? 2. segítséget nyújtanál? 3. tovább mennél és nem tennél semmit? 4.  
 eltávolítanád a házimacskát, és továbbmennél? 5. megváltanád a szenvedéstől azáltal, hogy  
 agyonütöd? 6. vagy? .....
13. Ugyanaz a helyzet, mint a 12. kérdésnél, csak most egy siklóról van szó.  
 Írd le a számát!
14. Ugyanaz a helyzet, mint a 12. kérdésnél, csak most egy gólyáról van szó.  
 Írd le a számát!
15. Ha a parkban sétálva találnál egy földből kihúzott frissen ültetett csemetét, hogyan rea-  
 gálnál?  
 1. elültetnéd a csemetét? 2. szólnál a kertésznek? 3. tovább mennél, és nem tennél sem-  
 mit? 4. jobban szeretnéd, ha más cselekedne? 5. nem érdekelné? 6. vagy? .....
16. Ha egy fenyőerdőre nézek, az alábbi látom magam előtt:  
 1. bútorok és hétvégi házak céljára fával megrakott teherautókat, 2. fészkelő helyeket a  
 madarak számára, 3. munkalehetőséget a famunkásoknak, 4. egy újabb helyet, ahol épít-  
 kezni lehetne, 5. vagy? .....
17. Éppen nyaralsz valahol. Ha választanod kellene egy erdei kirándulás és a fürdőzés között,  
 melyiket választanád?  
 1. mindenképp a fürdözést, mert nem szeretem a kirándulást, 2. hangulatotól függne, 3.  
 szeretem a természetet, de gyalogolni nem szeretek, 4. feltétlen a kirándulást választanám,  
 mert szeretem az erdő életközösségét minél jobban megismerni, 5. a kirándulást választanám,  
 mert szeretek gyalogolni, 6. vagy? .....
18. Az olyan helyek, mint pl. a Hortobágy:  
 1. kopár és piszkos, ezért beépítenéd? 2. mezőgazdasági művelésre használnád? 3. a vadon  
 élők biztonságos helyei, ezért szükségesek? 4. a vadászoknak jó kiegészítést jelent? 5. szüksé-  
 ges, mert sok ritka és értékes állat él itt? 6. vagy? .....

19. Mi a véleményed az üzemek nagyfokú levegőszennyezéséről?  
 1. Az iparosodás természetes velejárója? 2. eddig még nem gondolkodtál rajta? 3. közömbös számodra? 4. elítéled, mert az emberre is káros? 5. elítéled, mert az élővilágot károsítja? 6. vagy? .....
20. A nagyfokú vízszennyezés miatt a Sajó folyó majdnem holt vízzé vált!  
 Mi erről a véleményed?  
 1. szigorúan megbüntetnéd a vízszennezőket? 2. mindent megtennél azért, hogy megakadályozd a vízszennyezést? 3. nem érdekel az élőlények pusztulása? 4. addig nem zavar a vízszennyezés, amíg a fürdést nem veszélyezteti? 5. sürgősen intézkednél, mert a vízszennyezés nemcsak a halakat, hanem az embert is veszélyezteti? 6. vagy .....
21. Ha valaki réti sast löne a Hortobágyon, vagy valamilyen védett madarat a környezetemben, a következőket cselekedném:  
 1. nem érdekelné, 2. megharagudnék, és feljelentő levelet írnék, 3. elszomorodnék, de nem annyira, hogy levelet írjak, 4. tenni kívánnék valamit, 5. jobban szeretném, ha valaki más cselkedne, 6. vagy .....
22. A vadászat:  
 1. az emberek pihentető szórakozásának egyik módja, 2. néha szükség van rá az állatok számának szabályozásában, 3. jó, mert szembesíti az embert a természettel, 4. jó, mert kielégíti az ember ősi vadászsténét, 5. vagy .....
23. Ha mint szavazónak döntenem kellene, hogyan szavazzak a közösségemben egy környezeti problémáról, amely engem személyesen nem, de országot érinti, a következőket tenném:  
 1. igyekeznék mindent megtudni az adott problémáról, 2. előzetes gondolkodás nélkül „igen” vagy „nem”-et mondanék, 3. „nem”-mel szavaznék, ha anyagi kihatása is lenne, 4. „igen”-nel szavaznék függetlenül attól, hogy mennyi pénzbe kerülne, 5. vagy .....
24. Mít tettél már a környezetedért? Írd le röviden!  
 a) A természetes környezetben:  
 .....  
 .....  
 .....  
 b) Mesterséges környezetben:  
 .....  
 .....  
 .....
25. A madarak:  
 1. gyönyörű látványt nyújtanak repülés közben, 2. az énekesek hangja üdítően hat, 3. piszkosak, 4. nincsenek rám semmiféle hatással, 5. semmire nem valók, 6. le kellene őket lőni, 7. vagy .....

## IRODALOM

- [1] ALLPORT G. W. Attitudes In: Mc. Murchison (Ed) A Hand book of Social Psychology Worcester, Mass: Clark University Press 1935. pp. 798–844.  
 [2] CSEPELI GY.: A szociálpszichológia vázlatja. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1979. p. 174.  
 [3] FISCHBEIN M.: Attitude Theory and Measurement. John Wiley and Sons, New York 1967. pp. 477–492.  
 [4] HALÁSZ L.–HUNYADI GY.–MARTON L. M.: Az attitűd pszichológia kutatásának kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. pp. 47–48.  
 [5] KARDOS L.: Általános pszichológia alapjai I–II. Budapest, 1967.  
 [6] KATZ, D.: The Functional Approach to the Study of Attitudes. In. Attitude Theory and Measurement (Ed. Fischbein M) New York 1967. pp. 457–469.  
 [7] LÉNÁRD F.: Emberismeret a pedagógiai munkában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. p. 238.

- [8] MOLNÁR I.: (Szerkesztő) A beállítódás pszichológiája, Budapest, 1971.
- [9] NAGY S.: (Főszerkesztő) Pedagógiai Lexikon I. Akadémiai Kiadó, 1978. pp. 101.
- [10] NAGY S.: (Főszerkesztő) Pedagógiai Lexikon III. Akadémiai Kiadó, 1978. pp. 172.
- [11] POPPER P.: A magatartás pszichológiai szabályozása. A biológiai Szabályozás (szerk. Dr. Csaba György) Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1978. pp. 305–336.
- [12] ROSENBERG, M. I.: A structural Theory of Attitude Dynamics. Publ. Opin Quart 1960. p. 24.
- [13] RUBINSTEIN, SZ. L.: Az általános pszichológia alapjai I–II. Budapest, 1967.
- [14] ZIPKO I. S.: Gauging Student Attitudes Toward Wildlife Populations: A Technique for Teachers. The American Biology Teacher. 1978. 39. pp. 207–210.
- [15] ZIPKO I. S.: A Model for the Study of Population Dynamics. The American Biology Teacher, 1979. 41. pp. 282–299.



DR. GÁCSEK JÓZSEF  
Szeged

## Néhány gondolat a fegyelemre nevelésről

Napjaink társadalmi életében, a családban és az iskolában sokszor kerül szóba a rend és fegyelem. Vajon mi lehet az oka annak, hogy ilyen erőteljesen jelentkezik e probléma? Ténylegesen baj van a renddel, fegyellemmel?

Úgy gondolom, hogy csak akkor adhatunk egyértelmű választ a kérdésre, ha széleskörűen tanulmányozzuk mindazokat a körülményeket, amelyek alapján megállapítható, hogy renddel vagy rendetlenséggel, fegyellemmel vagy fegyelmezetlenséggel állunk-e szemben. Az a tapasztalatom, hogy mind a családban, mind az iskolában gyakran elhamarkodottan állapítják meg szülők és pedagógusok, hogy a gyermek rendetlen, fegyelmezetlen. Nem mérlegelik a körülményeket, a kiváltó okokat. Így a szülői, pedagógusi magatartás inkább ítélkező, mint nevelő, ezért nem segítheti elő a gyermeki tudatos fegyelmezettséget.

Mit tehetünk az általános iskolások fegyelemre nevelése érdekében?

– A legfontosabb talán az, hogy nagy *türelemmel*, szeretettel közeledjünk minden gyerekekhez.

A ma pedagógusának felemelkedettségre, nagyobb tűrőképességre van szüksége. Mélyebben kell ismernie a nevelésre rábízott gyermekeket, és *egyéni*leg kell törődnie velük.

– A fegyelem és a rend biztosítja a társadalmi, az iskolai együttélés és együttműködés zavartalanságát.

A Rendtartás és az általános iskolák sajátosságaitól függő házirend meghatározott érték- és követelményrendszert, a fegyelmezett magatartás szabályait, *normáit* tartalmazza. A fegyelemre nevelés folyamatának eredménye a *fegyelmeztség*. A tanulói fegyelmeztség kialakításának pedig előfeltétele, hogy már legyen megfelelő minta, amely fegyelmezett, követésre alkalmas, gyakorlatban megvalósítható magatartásra készít. Ki lehet a rend és a fegyelem példaképe? A családban a szülők, az iskolában elsősorban a pedagógusok. Mivel az iskola szoros kapcsolatban van az étellel, a nevelés folyamatából nem zárható ki a társadalmi környezet fegyelemre, esetleg a fegyelmezetlenségre nevelő hatása, olyan felnőtt